

Με πυξίδα τη λογοτεχνία

[Θέλω κατ' αρχάς να ευχαριστήσω τους αγαπητούς συναδέλφους και καλούς γνώστες του Ζενέτ, τη Ζέτα Φαρίνου, τον Δημήτρη Αγγελάτο, την Άννα Τζούμα, που δέχτηκαν πρόθυμα να έλθουν απόψε και να μιλήσουν για τα *Παλίμψηστα*.]

Η μετάφραση ενός κριτικού ή θεωρητικού έργου είναι πάντα μια καλή αφορμή για να εξετάσουμε, να επανεξετάσουμε, να αναθεωρήσουμε ή να προτείνουμε όρους που, μένοντας πιστοί στο πνεύμα του πρωτοτύπου, θα μπορούν να εξοικειώσουν τον χρήστη, τον αναγνώστη με τις εκφραστικές ιδιαιτερότητες ή τις δυσκολίες, όσες προβάλλει το μεταφραστέο κείμενο. Ο Ρολάν Μπαρτ χαρακτήρισε προσφυώς τον Ζενέτ δεινό *terminologue*, επινοητή όρων, *ορολόγο* (αν θέλει κανείς να νεολογίσει): πολλοί από τους όρους αυτούς, δόκιμοι πλέον στο κριτικο-θεωρητικό λεξιλόγιο κυκλοφορούν άνετα και στα καθ' ημάς, μεταφρασμένοι στα ελληνικά με αφορμή την εκδοτική εμφάνιση κάποιων άλλων ζενετικών μελετημάτων. Στα *Παλίμψηστα*, τώρα, επανέρχονται βέβαια πολλοί από τους καθιερωμένους αυτούς όρους, αλλά συνάμα ο συγγραφέας τους προτείνει *ad hoc* σωρεία νεολογισμών, ποικίλων άλλων τεχνικών όρων που επιχειρήσαμε να τους μετακενώσουμε και να τους θέσουμε στην κρίση του εξειδικευμένου, αλλά και του μέσου αναγνωστικού κοινού.

Να εξηγήσω όμως αυτό το πέρασμα στο πρώτο πληθυντικό πρόσωπο, που δεν είναι βέβαια της μεγαλοπρεπείας, αλλά παραπέμπει στην τριπλή συνέργεια στην οποία οφείλεται αυτός ο τόμος: είναι ο φιλόλογος Βασίλης Πατσογιάννης που επέλεξε, πρότεινε και μετέφρασε τα *Παλίμψηστα* του Ζενέτ· είναι η Μαρία Στεφανοπούλου του MIET που δούλεψε ακαταπόνητα, αναλαμβάνοντας τις διορθώσεις και τη συν-επιμέλεια του κειμένου στις διαδοχικές εκδοχές του, προσθέτοντας τον κύριο όγκο των σημειώσεων της ελληνικής έκδοσης, υπεύθυνη για το ευρετήριο και, εν πολλοίς, για το συνοδευτικό Παράρτημα κειμένων στο τέλος του βιβλίου· και, τέλος, η υποφαινόμενη, συνεπικουρος στην όλη διαδικασία, κομίζοντας τη μικρή τεχνογνωσία μου, όπου κρίναμε ότι μπορεί να βοηθήσει, και αναλαμβάνοντας τη σύνταξη της μικρής εισαγωγής στο συγκεκριμένο βιβλίο. Προσωπικά λοιπόν, ως μέλος αυτής της τριαδικής ομάδας, θα

ήθελα επίσης να ευχαριστήσω το MIET που, ανταποκρινόμενο στον υψηλό παιδευτικό του ρόλο, συμπεριέλαβε στο εκδοτικό του πρόγραμμα τα *Παλίμψηστα*, υποστήριξε με κάθε τρόπο τη διεκπεραίωση του εγχειρήματος παραχωρώντας χρόνο (παρατάσεις επί παρατάσεων) και προσφέροντας αφειδώς τη δική του πολύτιμη τεχνογνωσία στο εκδοτικό πεδίο.

*

Θα προσπαθήσω να μην επαναλάβω εδώ όσα ήδη ακούσατε ή μπορείτε να διαβάσετε στην Εισαγωγή ή, ακόμη καλύτερα, στο βιβλίο το ίδιο. Θα επιμείνω απλώς σε μια γενική εικόνα της ζενετικής ποιητικής που τα *Παλίμψηστα* επιβεβαιώνουν, συμπληρώνουν. Πρόκειται για μια *ανοιχτή ποιητική*, ποιητική που βασίζεται σε *ανοίγματα* και *περάσματα* – θα τολμούσα να πω, υπενθυμίζοντας τη δεδηλωμένη μουσικοφιλία του Ζενέτ, ποιητική της *ουβερτούρας*, που προετοιμάζει, προδιαγράφει, δημιουργεί ορίζοντες προσδοκίας, τους καλύπτει, τους διευρύνει και προχωρεί σε περαιτέρω συναντήσεις και διασταυρώσεις. Ποιητική *τυπολογική*, καθώς κατασκευάζει συνδυαστικά κατηγορίες και εξετάζει όχι μόνο τη δεδομένη, υπαρκτή και ιστορική λογοτεχνία, βασισμένη στα *realia*, όπως λέμε, αλλά και σε μια λογοτεχνία δυνητική, ευρύχωρη, πιθανή, ενδεχόμενη, βασισμένη σε *possibilia*. Ποιητική δηλαδή που υπερβαίνει τα καθέκαστα ή το *τόδε τι* της λογοτεχνικής κριτικής, αποφεύγει τον εγκλεισμό ή την περιοριστική εμμένεια (*clôture*, *immanence*) εντός κειμενικών ορίων και, με αφαιρετικές διαδικασίες και γενικεύσεις, στήνει διάλογο κατά συνεχή υπέρβαση (*transcendance*, ως τεχνικό, ουδέτερο όρο) με όμορες κειμενικές περιοχές, θεωρώντας τα όποια όρια εντελώς συμβατικά και πορώδη. Ένας *ποιητολόγος* (αν υιοθετήσουμε αυτόν τον όρο για την ιδιότητα του *poéticien*) που συνείρει στον συγκροτημένο, δομημένο λόγο του μια πτυχή παιγνιώδους υποκειμενικότητας, καθώς η ανάπτυξη των θεωρητικών του αντιλήψεων δεν αποκλείει τη χιουμοριστική αυτοσκηνοθεσία.

Με αυτό το μέλημα της συνεχούς υπέρβασης των ορίων, της εξόδου από την περίφρακτη κλειστότητα της εμμένειας, προτείνει την πληθυντική ευρυχωρία της *μεταδιακειμενικότητας* όπου διακρίνονται δίχως καμία έννοια ιεραρχίας και αξιολογικής προτεραιότητας οι πέντε κατηγορίες κειμενικών δυνατών σχέσεων: η *διακειμενικότητα*, βεβαίως (ως δεδηλωμένη συμπαρουσία δύο ή περισσότερων κειμένων)· η

μετακειμενικότητα (κατεξοχήν κριτική, σχολιαστική σχέση)· η *αρχικειμενικότητα* (συγκρότηση και διάλογος των λογοτεχνικών γενών, στην οποία έχει αφιερώσει τη μελέτη του *Εισαγωγή στο αρχικείμενο*, 1979)· η *παρακειμενικότητα* (προαιρετικές συγγραφικές ή εκδοτικές ενδείξεις, ρυθμιστικές ωστόσο της ανάγνωσης, τις οποίες έχει εξετάσει στο βιβλίο *Seuils – κατώφλια, πύλες εισόδου*, 1987) και, τέλος, την *υπερκειμενικότητα*, τα διακυβεύματα της οποίας τον απασχολούν ακριβώς στα *Παλίμψηστα* (1982).

Η *υπερκειμενική* σχέση παραπέμπει σε μια επιχείρηση *μετασχηματισμού* ή *μίμησης* και αυτός ο τρόπος επικάλυψης ενός κειμένου από ένα άλλο (το μετασχηματιζόμενο ή μιμούμενο υπερ-κείμενο, *hypertexte* και το μετασχηματισμένο ή μιμηθέν υπο-κείμενο, *hypotexte*) παραπέμπει ακριβώς στη λογική του παλίμψηστου, του χειρογράφου όπου σβήνει κανείς και ξαναγράφει, δίχως όμως να εξαλείφει παντελώς τα προηγούμενα κειμενικά ίχνη που αχνοδιαγράφονται κάτω από τη νέα κειμενική επιφάνεια σαν υδατόσημα. Το ενδιαφέρον αυτής της *υπερκειμενικής πρακτικής* είναι ότι ο μετασχηματισμός (π.χ. παρωδία) ή η μίμηση (π.χ. παστίς) προϋποθέτουν μια προηγούμενη και προσεκτική ανάγνωση του κάτωθεν κειμένου, και άρα εμπεριέχουν ένα μερίδιο λανθάνουσας κριτικής προσέγγισης που θεωρείται απαραίτητη για τη συγκρότηση του εγχειρήματός τους, γεγονός που τους προσδίδει ένα *status έμπρακτης κριτικής* (*κριτικής εν έργω*, λέει ο Ζενέτ: *critique en acte*). Και αυτό είναι ένα πλεονέκτημα της *υπερκειμενικής* έναντι της απλής *μετακειμενικής* προσέγγισης (η μία περιορίζεται αναγκαστικά σε σχολιαστικό λόγο, κριτικό, αναφορικό, ενώ η άλλη μπορεί εξίσου, και μάλιστα συχνότερα, να είναι και μυθοπλαστική αναδημιουργία, *variante*, παραλλαγή που μπορεί να σταθεί και μόνη της, αλλά βέβαια κερδίζει προοπτικό βάθος αν συσχετιστεί με την πρωτοβάθμια πηγή της). *Λογοτεχνία δευτέρου βαθμού* λοιπόν, διόλου όμως δευτεροκλασάτη, με καμία δηλαδή πρόθεση υποτίμησης ή απαξίωσης, αλλά διευκρίνισης ότι, όπως τα πάντα άλλωστε, από κάπου προκύπτει, κάτι συνεχίζει επαναλαμβάνοντάς το. Κάτω από κάθε κείμενο κρύβεται πάντα ένα άλλο.

Προσωπικά, εξοικειωμένη με τον ταξινομικό οίστρο του Ζωρζ Περέκ,¹ αλλά και την ταξινομική ακριβολογία του ίδιου του Ζενέτ σε όλα τα γραπτά του, δεν θεωρώ ότι όλες αυτές οι ανεξάντλητες κατηγοριοποιήσεις και ιλιγγιώδεις υποκατηγοριοποιήσεις

¹ Georges Perec, *Penser / classer* [1985], μετάφραση: Λ. Τσιριμώκου, *Σκέψη / Ταξινόμηση*, Άγρα, 2005.

παραπέμπουν σε ένα στείρο και αποστεγνωμένο φορμαλισμό (μομφή που πολύ συχνά διατυπώνεται εναντίον της ακροβατικής αυτής ορολογίας). Πρέπει να δει κανείς σε τούτη την αναλυτική ταξιθεσία τόσο την ομολογημένη του μέριμνα για σαφήνεια και εκλογίκευση (να ξέρουμε τί και πώς ορίζουμε, πού παραπέμπει κάθε έννοια που χρησιμοποιούμε ακόμη και για τα πιο αυτονόητα) όσο και την απόπειρα να καθηλώσει, να παγιώσει κατά κάποιον τρόπο ονοματίζοντάς την αυτή τη δυναμική κινητικότητα, τη συνεχή λογοτεχνική εκροή που διαρκεί και συνάμα αλλάζει, έτσι που, ακριβολογώντας, πρέπει να διευκρινίζουμε συνεχώς τί εννοούμε χρησιμοποιώντας σήμερα μια παλαιά ορολογία, να παρεμβαίνουμε διορθωτικά όπου η πολυχρησία μπορεί να δημιουργεί συγχύσεις ή να επινοούμε άλλους όρους προκειμένου να περιγράψουμε κάποια συνθήκη μη καταγεγραμμένη στις κανονιστικές, ρυθμιστικές ποιητικές: αυτές μπορεί να επικουρούν αλλά δεν επιτάσσουν προγραμματικά μήτε απροϋπόθετα.

Αταξινόμητος ταξινομητής, παις αεί παίζων και σπουδάζων, τηρώντας αυστηρότατα τους κανόνες του παιχνιδιού που αναλαμβάνει, όπως γίνεται σε όλες τις σοβαρές παιδιές, ο Ζενέτ στήνει και σε τούτο το βιβλίο του ένα σύμπαν συνεκτικό, πολυπρισματικό, στο οποίο μας ξεναγεί αναλυτικά, περιγράφοντας τις πιθανές και απίθανες χρήσεις εκάστου χώρου. Με πλήθος παραδείγματα από κείμενα της γαλλικής, βέβαια, αλλά και της παγκόσμιας λογοτεχνίας, διασαφηνίζει συνεχώς γιατί σταθμεύει εδώ ή εκεί, τί θυμίζει το τάδε ή το δείνα κείμενο, πώς θα μπορούσε να διαβαστεί εκείνη ή η άλλη σελίδα. Οδηγός *ανάγνωσης*, λοιπόν (διαβάζουμε δύο ή περισσότερα κείμενα *συναρτώντας τα*), αλλά και διαδικασία, διαμόρφωση της λεγόμενης *πειραγμένης γραφής* (παρωδία, παστίς, χάλκευση, λογοτεχνική μεταμφίεση κ.λπ.)· ευφάνταστη εγκυκλοπαίδεια και «χαρούμενη γνώση» που συνδυάζει τη μαθηματική ακρίβεια της επιχειρηματολογίας του δομισμού με την απροσδόκητη, παράδοξη μπορχεσιανή λογική – ή μήπως πρόκειται για τις δυο όψεις ενός και του αυτού νομίσματος;

Εν τέλει, ένα βιβλίο απολαυστικό που, επαναλαμβάνω, μπορεί να διαβαστεί οριζοντίως και καθέτως, δηλαδή γραμμικά, από την αρχή ως το τέλος αλλά και παραδειγματικά, κατ' επιλογήν, ακολουθώντας τον μίτο ενός συγκεκριμένου προβλήματος ή όρου. Μια λογοτεχνική κιβωτός γερά αρματωμένη στα χρόνια εκείνα που η θεωρία της λογοτεχνίας ναυπηγούσε με κέφι, «με λογισμό και με όνειρο», θα λέγαμε σήμερα, με μια δόση νοσταλγίας..